

Оља М. Арсенијевић и Татјана Јовановић

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија;
Факултет за инжењерски менаџмент, Београд

ЖЕНСКО ЛИДЕРСТВО И АУТОРИТЕТ ЈЕЛЕНА АНЖУЈСКА ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКОГ УТИЦАЈА, БРИГЕ И КУЛТА

DOI 10.5937/kultura2691111A

УДК 929.731 Јелена, српска краљица

305-055.1/.2(497.11)"12/13"

32-055.2(497.11)"12/13"

316.46(497.11)

оригиналан научни рад

Датум пријема: 15. 4. 2026.

Датум прихватања: 13. 5. 2026.

Сажетак: У овом раду анализиран је модел женског лидерства и ауторитета у средњовековном контексту на примеру Јелене Анжујске. Полазећи од примарних историјских извора, пре свега хисториографске традиције, као и релевантне домаће и међународне историографије, истражују се уобичајене представе о женском деловању у предмодерним друштвима, које су често ограничене на приватну или искључиво породичну сферу. У том смислу, женско лидерство се не посматра кроз призму формалне власти, већ као облик ауторитета који се остварује кроз моралну легитимацију, социјалну одговорност и способност дугорочног утицаја на заједницу. Анализа је усредсређена на три кључне димензије деловања Јелене Анжујске: политички утицај без формалне власти, бригу о сиромашнима и маргинализованима као облик јавног ауторитета, као и васпитање девојака као дугорочну друштвену и културну стваратељност. Поседна пажња посвећена је питању односа између историјске личности и култе који се развио након њене смрти, при чему се разматра начин на који хисториографски дискурс трансформише друштвено и политичко деловање у језик духовних врлина. Кроз примену теоријских увида из области студија културе и културног наслеђа, рад показује да култи Јелене Анжујске није само религијски феномен, већ и културни механизам који обезбеђује трајност њеног ауторитета у српском културном простору. Компаративна анализа рецепције Јелене Анжујске у Србији и Француској указује на различите modele интерпретације женског лидерства: док је у српској традицији њен ауторитет сублимиран кроз култи и светости, у француском контексту он остаје у домену историјског и династичког наслеђа. Рад закључује да пример Јелене Анжујске сведочи о по-

стијању сложених и делотворних облика женског лидерства у средњем веку, чији значај превазилази историјски контекст и отвара простор за шира промишљања односа између власти, ауторитета и културног наслеђа.

Кључне речи: Јелена Анжујска, женско лидерство, ауторитет, културно наслеђе, култи, средњи век

Увод

Питање женског лидерства у средњовековном друштву дуго је остајало на маргинама историографских и културолошких истраживања. Жене су у историјским наративима најчешће посматране кроз улоге супруге, мајке или побожне задужбинарке, док су њихови облици јавног деловања и друштвеног утицаја били или минимизирани или интерпретирани искључиво у оквирима приватне побожности. Такав приступ, како указују студије историје рода, произилази из уске дефиниције власти која формалну политичку моћ поставља као једини релевантан критеријум друштвеног утицаја¹.

Иако је концепт лидерства савремени аналитички конструкт, његова примена у предмодерним контекстима омогућава препознавање облика ауторитета који су у историјским изворима присутни, али не и експлицитно именовани.

Посебан изазов у истраживању женског лидерства у српском средњовековном контексту представља и историографска традиција у којој су жене дуго биле присутне превасходно као пратеће фигуре „великих” историјских наратива. Како показује Џоан Валах Скот (Joan Wallach Scott), род није само описна категорија, већ аналитичка алатка која открива начине на које су односи моћи структурисани и представљени унутар историјских дискурса. У том смислу, изостанак жена из наратива о власти не указује на њихово стварно одсуство, већ на ограниченост аналитичких оквира који власт препознају искључиво у њеним формалним и институционалним облицима². Слично томе, и у српској историографији женско деловање је често тумачено у оквирима приватне побожности или породичне улоге, чак и онда када је имало јасне јавне и друштвене последице³. Стога је неопходно критички преиспитати историографске моделе који женски ауторитет препознају само онда када је усклађен са мушким облицима власти, и отворити простор за анализу оних видова деловања који се остварују кроз морални, социјални и културни утицај.

Савремена истраживања, међутим, све више указују на потребу проширења појма лидерства и ауторитета, нарочито у предмодерним друштвима. У том контексту, ауторитет се не схвата искључиво као институционално утемељена власт, већ као комплексна друштвена категорија која обухвата моралну легитимацију,

1 Scott, J. W. (1986) Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *The American Historical Review* бр. 5, Washington: American Historical Association, pp. 1053–1075.

2 Исто.

3 Трговчевић, Љ. (2014) *Историја жена у Србији: могућности и ограничења једног истраживачког поља*, Београд: Институт за новију историју Србије, стр. 17–35.

симболичку моћ и способност обликовања вредносних оквира заједнице. Како истиче Пјер Бурдије⁴, симболичка моћ делује управо онда када се не препознаје као моћ, већ као природан и прихваћен поредак, што је чини посебно релевантном за анализу женског деловања у патријархалним друштвима. У том смислу, женски ауторитет Јелене Анжујске може се разумети као историјски пример симболичке моћи која делује кроз признање, а не кроз институционалну присилу, што га чини посебно релевантним за анализу предмодерних облика лидерства.

У оваквом теоријском оквиру, личност Јелене Анжујске заузима изузетно значајно место. Иако није поседовала формалну власт у ужем смислу, њен утицај на политички, друштвени и духовни живот средњовековне Србије био је вишеслојан и дуготрајан. Историјски извори и каснија хагиографска традиција сведоче о њеном деловању у сферама политичког посредовања, социјалне бриге и васпитања, што указује на постојање специфичног модела женског лидерства који се остварује изван формалних институција власти.

Посебан проблем у тумачењу Јелениног деловања представља однос између историјске личности и култа који се развио након њене смрти. Хагиографски извори, пре свега *Житије краљице Јелене* архиепископа Данила II⁵, обликују нормативни модел побожне и милосрдне владарке, при чему се друштвено и политичко деловање преводи у језик духовних врлина. Та трансформација отвара питање у којој мери култ прикрива, а у којој мери стабилизује и продужава женски ауторитет. У том смислу, теорија културног памћења, коју развија Јан Асман, пружа аналитички оквир за разумевање начина на који заједнице селективно интерпретирају прошлост и одређене облике деловања преводе у трајне симболичке форме.

Овај рад полази од претпоставке да се лидерство Јелене Анжујске не може адекватно разумети ни искључиво кроз историјску реконструкцију, ни кроз хагиографску интерпретацију, већ кроз њихов међусобни однос. Циљ нам је да, анализом политичког утицаја без формалне власти, бриге о сиромашнима као облика јавног ауторитета и васпитања девојака као дугорочне друштвене стратегије, понудимо интерпретацију женског лидерства као активног и делотворног облика друштвене моћи у средњовековном контексту.

Методолошки, у раду се комбинује историјско-критичка анализа извора са интерпретативним приступом заснованим на студијама културе и културног памћења.

Увођењем компаративне перспективе и анализом рецепције Јелене Анжујске у српском и француском културном простору, рад настоји да покаже да женски ауторитет није универзална категорија, већ културно и меморијски условљен феномен. На тај начин, истраживање доприноси ширим расправама у области

4 Бурдије, П. (1999) *Симболичка моћ*, Београд: Сlio, стр. 21–38.

5 Данило II. Живот краљице Јелене, у: *Житије краљева и архиепископа српских*, приредио Трифуновић, Ђ. (1970), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 123–141.

теорије културе, културног памћења и студија лидерства, истовремено указујући на значај средњовековних примера за разумевање савремених интерпретација власти и ауторитета.

Историјски контекст и биографија Јелене Анжујске

Један од кључних предуслова за разумевање ауторитета Јелене Анжујске јесте њено прецизније историјско позиционирање, будући да хагиографски извори често редукују биографске податке у корист нормативног модела светости. Историографија указује да питање њеног порекла остаје отворено: иако се традиционално доводи у везу са анжујским кругом, савремена истраживања доводе у питање искључиво француско порекло, указујући на сложеније културне и династичке везе које превазилазе једнозначне националне оквире⁶ Како истиче З. Brzozowska, Јелена се мора посматрати у ширем контексту „латинских” утицаја на српском двору XIII века, а не искључиво као представница француског племства.

Јелена је у другој половини XIII века ступила у брак са краљем Урошем I Немањинем, чиме постаје део српске владарске елите у периоду интензивних политичких и династичких трансформација. Као краљица, њена улога није била сведена искључиво на протоколарну функцију, већ је обухватала активно учешће у обликовању дворске културе и друштвених односа. Како наглашава Сима Ђирковић, утицај владарки у средњовековној Србији често се није огледао у формалним институцијама, већ у „непосредном утицају на династичку политику и стабилност државе”⁷, што је случај и са Јеленом.

Посебно значајан период њеног деловања наступа након свргавања и смрти краља Уроша I (1276), када Јелена задржава контролу над одређеним територијама, управљајући областима око Брвеника и Требиња. Ова чињеница указује на њену самосталну политичку позицију у поствладарском периоду, што је у српском средњем веку релативно редак пример. Према истраживањима М. Благојевића, овакви облици територијалне управе сведоче о „функционалној расподели власти унутар владарске породице”⁸, у којој је Јелена имала активну улогу.

Њено деловање било је посебно изражено у контексту сложених односа између њених синова, краљева Драгутина и Милутина, чији су сукоби обележили политичку сцену Србије крајем XIII века. Иако извори о томе говоре посредно, историографија указује на њену улогу посреднице и фактора стабилизације. У том смислу, њен ауторитет може се разумети као облик династичке медијације, који

6 Благојевић, М. (1990) *Држава Немањина и српско друштво*. Завод за уџбенике и наставна средства; Brzozowska, Z. (2014) *The Latin queen on the throne of 13th century Serbia*. Institute of History, Polish Academy of Sciences.

7 Ђирковић, С. (1995) *Срби у средњем веку*. Просвета

8 Благојевић, М. (1990) *Држава Немањина и српско друштво*. Завод за уџбенике и наставна средства.

је, како истиче С. Марјановић-Душанић, био карактеристичан за владарке чија је моћ почивала на комбинацији побожности и политичке разборитости⁹

Посебно место у њеном наслеђу заузима задужбинарска делатност, пре свега изградња манастира Градац, који представља један од најзначајнијих споменика српске средњовековне духовности. Кроз задужбинарство, Јелена не само да испољава личну побожност, већ и активно учествује у обликовању културног и духовног простора државе. Како показује Б. Тодић, ктиторска активност владарки имала је „изразиту идеолошку и репрезентативну функцију”, јер је повезивала власт, побожност и културну продукцију¹⁰.

Конечно, њен лик је у оквиру српске православне традиције канонизован, а иконографске представе наглашавају синтезу владарског достојанства и светитељске скромности. Ова трансформација историјске личности у фигуру култа потврђује тезу да се њен ауторитет није завршавао њеном смрћу, већ је наставио да делује у домену културног памћења.

Овако реконструисан животни и историјски оквир омогућава да се њено „лидерство” не посматра као апстрактан концепт, већ као конкретна пракса деловања унутар сложених политичких, друштвених и културних односа средњовековне Србије.

Овај биографски оквир омогућава да се у наставку анализирају кључне димензије њеног лидерства. У том смислу, биографија Јелене Анжујске не представља само историјски оквир, већ аналитички кључ за разумевање њеног ауторитета као друштвено конструисане и историјски условљене категорије.

Политички ауторитет без формалне власти

Полазећи од овако реконструисаног историјског контекста, могуће је прецизније артикулисати специфичност лидерства Јелене Анжујске, које се не може редукovati на формалне облике власти.

У историјским наративима средњег века политичка моћ се најчешће идентификује са формалном влашћу, институционалним положајем и војном силом. Такав приступ, међутим, отежава разумевање улоге жена у политичком животу, чији се утицај често остваривао изван званичних структура власти. Управо у том простору између формалне моћи и стварног утицаја може се сагледати ауторитет Јелене Анжујске.

У *Житију краљице Јелене*, архиепископ Данило II не представља Јелену као пасивну сапутницу владара, већ као фигуру која активно учествује у обликовању друштвеног и моралног поретка. Њен ауторитет не заснива се на титули, већ на мудрости, разборитости и способности посредовања, што Данило наглашава описујући је као ону која „многo добрих дела учини и многе ка добру управи” (Данило II).

9 Марјановић-Душанић, С. (2007) *Светлост и власт: Култи светлих владара у средњовековној Србији*, Клио.

10 Тодић, Б. (2006) Житије краљице Јелене између хагиографије и историје. *Зборник радова Византолошког института*, 43. 189–205.

Ова формулација, типична за хагиографски дискурс, ипак указује на нешто више од побожности: на улогу саветнице и моралног оријентира унутар владарског окружења. Како истиче Сима Ћирковић, у средњовековној Србији утицај владарки није нужно био видљив кроз формалне институције, већ кроз „непосредан утицај на династичку политику и стабилност државе”¹¹.

Политички ауторитет Јелене Анжујске тако се може разумети као облик „тихе власти”, која се остварује кроз посредовање, саветовање и моралну легитимацију. Такав облик власти није био мање ефикасан од формалне, јер је деловао на дуги рок, учвршћујући друштвене односе и вредносне оквири заједнице.

Из перспективе студија културе, овај тип ауторитета може се посматрати као пример симболичке моћи, која не почива на принуди, већ на признању и прихватању. Како истиче Пјер Бурдије, симболичка моћ делује управо онда када се не препознаје као моћ, већ као природни поредак ствари¹². У том смислу, Јелена Анжујска представља пример женског лидерства које функционише унутар, али и изван доминантних патријархалних структура.

Посебан изазов у истраживању женског лидерства у српском средњовековном контексту представља и историографска традиција у којој су жене дуго биле присутне превасходно као пратеће фигуре „великих” историјских наратива. Како указују ауторке које се баве историјом жена и родним студијама у српској историографији, женско деловање је често било сведено на маргину или тумачено искључиво у оквиру приватне сфере, чак и онда када је имало јасне јавне и друштвене последице¹³. Овај приступ резултирао је недовољним теоријским артикулисањем женског ауторитета, посебно у предмодерним друштвима, где су облици утицаја били суптилнији и мање видљиви у формалним изворима. Стога је неопходно критички преиспитати историографске моделе који женску моћ препознају само онда када је усклађена са мушким облицима власти, и отворити простор за анализу оних видова деловања који се остварују кроз морални, социјални и културни утицај.

Брига о сиромашнима као облик јавног ауторитета

У средњовековном друштву, у којем је социјална сигурност била ограничена, а институционални облици заштите слабо развијени, брига о сиромашнима и маргинализованима представљала је један од кључних облика јавног деловања. За владаре и владарке, милосрђе није било искључиво приватна врлина, већ и видљив облик јавне одговорности и легитимације власти.

У *Житију краљице Јелене*, Данило II посебно наглашава њен однос према сиромашнима, болеснима и напуштенима, описујући је као ону која је „гладне хранила,

11 Ћирковић, С. (1995) *Срби у средњем веку*, Београд: Просвета, стр. 89–104.

12 Бурдије, П. (1999) *Симболичка моћ*, Београд: Слио, стр. 21–38.

13 Трговчевић, Љ. (2014) *Историја жена у Србији: могућности и ограничења једног истраживачког поља*, Београд: Институт за новију историју Србије, стр. 17–35.

наге одевала и болесне походила”¹⁴. Иако је реч о уобичајеној хагиографској формули, њена учесталост и наглашеност указују на систематичност оваквог деловања, а не на спорадичне акте личне побожности.

Оно што је у контексту женског лидерства посебно значајно јесте чињеница да се кроз социјалну бригу остварује специфичан облик јавног ауторитета. Милосрђе у овом случају не функционише само као морални идеал, већ као пракса која гради поверење, учвршћује друштвене везе и доприноси стабилности заједнице. Како истиче Смиља Марјановић-Душанић¹⁵, побожност и милосрђе средњовековних владарки имале су и јасну друштвену функцију, јер су „деловале као вид јавне репрезентације власти и њене бригае за заједницу”.

Социјална брига Јелене Анжујске може се, стога, тумачити као облик „меког” политичког деловања, усмереног ка онима који су били изван домаћаја формалне власти. Помоћ сиромашнима и маргинализованима није само ублажавала социјалне тензије, већ је истовремено производила симболички капитал, утврђујући њен положај као моралног ауторитета унутар заједнице. У том смислу, милосрђе постаје један од кључних механизма женског лидерства, који функционише паралелно са, али и независно од, званичних структура моћи.

Из перспективе студија културе и културне политике, овакво деловање може се посматрати као рани облик јавне социјалне одговорности, у којем се приватна побожност трансформише у друштвено релевантну праксу. Брига о сиромашнима тако постаје простор у којем се сусрећу духовност, политика и културно памћење, а Јелена Анжујска се афирмише као фигура чији је ауторитет изграђен управо на тој спони.

Васпитање девојака и образовни ауторитет

У средњовековном друштву приступ образовању био је ограничен не само социјалним, већ и родним оквирима. Васпитање и поучавање девојака одвијало се углавном унутар породичног или монашког окружења и ретко је било предмет јавног интересовања. Управо у том контексту, помињање образовних пракси повезаних са деловањем Јелене Анжујске заузима посебно место у историјским и културним интерпретацијама њене личности.

У *Житију краљице Јелене*, Данило II истиче да је Јелена „многе девице и младе жене поучавала страху Божјем и сваком добром делу”¹⁶. Ова формулација, иако укорењена у хагиографском дискурсу, упућује на постојање организованог и континуираног процеса васпитања, који је превазилазио спонтано морално поучава-

14 Данило II. Живот краљице Јелене, у: *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Трифуновић, Ђ. (1970), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 123–141.

15 Марјановић-Душанић, С. (2007) *Светлост и власи: култи светих владара у средњовековној Србији*, Београд: Слио, стр. 201–225.

16 Данило II. Живот краљице Јелене, у: *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Трифуновић, Ђ. (1970), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 123–141.

ње. Васпитање девојака се овде не представља као приватна врлина, већ као део шире друштвене и духовне мисије.

У каснијој традицији и публицистичкој рецепцији, овај мотив је често прерастао у тврдњу о „оснивању школе за девојке”, која се Јелени Анжујској приписује као јединствено достигнуће у српском средњем веку. Међутим, савремена текстолошка истраживања указују на потребу опреза у формулисању таквих тврдњи. Бранислав Тодић¹⁷ показује да се пасус који експлицитно говори о „школи за девојке” јавља у касном препису *Житија*, те да је вероватно реч о накнадној интерполацији, насталој под утицајем просветитељских интерпретација XVIII века.

Ипак, одсуство институционално дефинисане „школе” не умањује значај образовне улоге Јелене Анжујске. Напротив, оно што се из извора са сигурношћу може закључити јесте постојање структурисаних образовних пракси усмерених ка васпитању девојака, које су обухватале морално, духовно и, у извесној мери, писмено образовање. У том смислу, образовни ауторитет Јелене Анжујске није почивао на институцији, већ на личности и њеном моралном легитимитету.

Овакво схватање образовања као дела духовне и друштвене одговорности уклапа се у шири модел женског лидерства који се уочава у њеном деловању. Васпитање девојака представља дугорочну стратегију друштвене стабилизације, јер се кроз њега обликују будуће мајке, супруге и чланице заједнице, носиоци вредности које осигуравају континуитет културног и духовног поретка. На тај начин, образовање постаје један од кључних механизма кроз које се женски ауторитет трансформише у трајни друштвени утицај.

Култ, даштина и културно памћење у Србији

Формирање култа Јелене Анжујске у српском културном простору представља кључни моменат у трансформацији њеног историјског деловања у трајни облик културног памћења. Док је њен животни утицај био условљен конкретним политичким и друштвеним околностима, култ је омогућио продужетак и стабилизацију њеног ауторитета кроз време, прилагођавајући га вредносним потребама заједнице.

Посебно значајан аспект трансформације историјске личности Јелене Анжујске у фигуру културног памћења представља њена иконографска репрезентација. У српској средњовековној уметности, нарочито у оквиру задужбине манастира Градац, Јелена је приказивана као ктиторка, у складу са византијским моделом представљања владарских донатора. Ови прикази, како истиче Смиља Марјановић-Душанић, не представљају само уметнички израз, већ „визуелну артикулацију идеологије власти и побожности”¹⁸. На фрескама се Јелена јавља у достојанстве-

17 Тодић, Б. (2006) Житије краљице Јелене између хагиографије и историје, *Зборник радова Византолошког института* бр. 43, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 189–205.

18 Марјановић-Душанић, С. (2007) *Светлост и власт: култ светих владара у средњовековној Србији*, Београд: Clio, стр. 201–225.

ном, али умереном владарском коду, чиме се наглашава равнотежа између политичког статуса и духовне скромности.

Ова визуелна синтеза указује на специфичан модел женског ауторитета, у којем се легитимитет не заснива искључиво на пореклу или власти, већ на побожности, задужбинарству и моралној репрезентацији. Како показују истраживања српске средњовековне уметности¹⁹, ктиторске представе владарки имале су јасну друштвену функцију: оне су визуелно утемељивале њихову улогу у јавном простору и доприносиле дугорочној стабилизацији њиховог ауторитета у колективном памћењу. У том смислу, иконографија Јелене Анжујске може се разумети као продужетак њеног лидерства другим средствима – кроз слику која постаје носилац културног и вредносног модела.

У том процесу, хагиографски текстови, пре свега *Житије краљице Јелене* архиепископа Данила II, имају пресудну улогу²⁰. Они не само да обликују нормативни модел побожне и милосрдне владарке, већ и селективно истичу оне аспекте њеног деловања који су у складу са идеалом светости. Хагиографски искази код Данила II, иако нормативни, омогућавају реконструкцију конкретних облика деловања, посебно у сегменту посредовања и моралног ауторитета. Политички утицај, социјална брига и образовни ауторитет тиме се не неутралишу, већ се преобликују у језик духовне врлине, кроз који добијају трајну културну и моралну легитимацију.

Култ Јелене Анжујске није ограничен на литургијску сферу, већ је дубоко укорењен у материјалној и нематеријалној баштини. Манастири и задужбине повезане са њеним именом функционишу као места памћења у којима се преплићу историја, духовност и локална традиција. На тај начин, баштина не делује као пасивни остатак прошлости, већ као активни медиј кроз који се њен ауторитет изнова актуализује.

Посебно место у овом процесу заузима простор Косова и Метохије, као један од кључних топоса српског културног и духовног памћења. У том простору, култ и наслеђе Јелене Анжујске добијају додатну симболичку тежину, јер се преплићу са ширим наративима о истрајности, духовном континуитету и очувању идентитета. Косово и Метохија се тако јављају не само као географски, већ и као меморијски простор у којем се њен ауторитет уписује у колективно искуство заједнице.

Из перспективе теорије културног памћења, култ Јелене Анжујске може се разумети као механизам стабилизације колективног идентитета. Како истиче Јан Асман, културно памћење не почива на пуком очувању прошлости, већ на њеној селективној интерпретацији у складу са потребама садашњости. У српском контексту, Јелена Анжујска постаје симбол женског ауторитета који је усклађен са духовним и моралним вредностима заједнице, што јој обезбеђује стабилно место у колективном памћењу.

19 Тодић, Б. (2006) *Житије краљице Јелене између хагиографије и историје*, *Зборник радова Византолошког института* бр. 43, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 189–205.

20 Данило II. Живот краљице Јелене, у: *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Трифуновић, Ђ. (1970), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 123–141.

Важно је, међутим, да се у српској рецепцији њене личности не губи у потпуности друштвена димензија њеног деловања. Иако је култ наглашено религијски, мотиви бриге о сиромашнима, васпитања девојака и моралног вођства остају присутни као саставни део наратива. На тај начин, култ не поништава њено лидерство, већ га преобликује у форму која обезбеђује његову трајност и препознатљивост.

Овај процес указује на специфичан модел женског ауторитета у српској култури, у којем се друштвени утицај не супротставља светости, већ се у њој утемељује. Култ Јелене Анжујске, стога, не представља искључиво религијски феномен, већ и културни механизам кроз који се женско лидерство преводи у дуготрајну форму симболичке моћи.

Рецепција у Француској: историјско сећање без култа

За разлику од српског културног простора, у којем се личност Јелене Анжујске развија у правцу религијског култа и светитељског поштовања, рецепција њене личности у Француској одвија се у знатно другачијем регистру. У француској историографији она се појављује пре свега као историјска и династичка фигура, повезана са анжујском племићком традицијом и ширим европским политичким мрежама XIII века, без развоја култа или духовне рецепције (в. *Hélène, reine de Serbie*, Institut d'études slaves)²¹.

Истраживачи који се баве франкофоном рецепцијом Јелене Анжујске указују на то да је њена улога сагледавана у контексту династичке историје и транснационалних брачних савеза, а не као посебан модел женског моралног или духовног ауторитета. Како показује анализа хагиографског дискурса код Зофије Брозовске (Zofia Brzozowska)²², управо одсуство житијне традиције у западноевропском контексту условило је то да се Јелена у Француској памти као историјска личност, а не као фигура светости или култа.

Ова разлика у рецепцији није последица „мањег значаја” Јелене Анжујске у француској традицији, већ различитих културних механизма памћења. Док је у Србији хагиографија одиграла кључну улогу у трансформацији њеног политичког и друштвеног деловања у духовни ауторитет, француска култура памћења задржала је њен лик у оквирима историјске хронике и научне реконструкције. Управо овај контраст потврђује тезу да културно памћење није универзално, већ културно специфично конструисано²³.

Из угла студија културе, одсуство култа у француском контексту може се тумачити као другачији облик симболичке артикулације ауторитета. Јеленино лидер-

21 *Hélène, reine de Serbie* (v. 1245–1314), у: *Relations franco-serbes au Moyen Âge*, приредили Durand, J. и Martin, A. (2012), Paris: Institut d'études slaves, pp. 77–95.

22 Brzozowska, Z. (2014) *The Latin Queen on the Throne of 13th Century Serbia*, Warsaw: Institute of History, Polish Academy of Sciences, pp. 55–78.

23 Асман, Ј. (2011) *Културно памћење: писмо, сећање и политички идентитет у раним високим културама*, Београд: XX век, стр. 45–62.

ство се у том оквиру не легитимише кроз духовну харизму или светост, већ кроз припадност племићкој елити и историјски континуитет анжујске династије. Како указују франкофони радови о женском ауторитету у средњем веку (*Le pouvoir féminin au Moyen Âge*)²⁴, овакви модели женског деловања били су уобичајени у западноевропском контексту, али ретко су доводили до култне рецепције.

Компаративно посматрано, разлике у рецепцији Јелене Анжујске у Србији и Француској омогућавају јасније разумевање начина на који се женско лидерство обликује и преноси кроз различите режиме културног памћења. Док српска традиција њен ауторитет стабилизује кроз култ и светост, француска га задржава у домену историјског знања. Управо у тој разлици постаје видљива сложеност женског ауторитета и његова зависност од културних и меморијских оквира у којима се интерпретира.

Закључак

Анализа женског лидерства и ауторитета на примеру Јелене Анжујске показује да средњовековни облици друштвене моћи не могу бити адекватно схваћени искључиво кроз категорије формалне власти и институционалне хијерархије. Напротив, управо деловање изван званичних структура, у сферама моралне легитимације, социјалне брига и образовног утицаја, омогућавало је појединим владаркама да изграде стабилан и дуготрајан ауторитет. У том смислу, Јелена Анжујска представља изразит пример женског лидерства које се није упротстављало доминантним поретцима, већ их је преобликовало изнутра.

МОДЕЛ ЖЕНСКОГ ЛИДЕРСТВА ЈЕЛЕНЕ АНЖУЈСКЕ

Извор: Аутор

²⁴ *Le pouvoir féminin au Moyen Âge*, у: *Figures féminines du pouvoir*, приредиле Stafford, P. и de Gendt, A.-M. (2007), Paris: Presses universitaires de France, pp. 11–29.

Предложени модел приказује кључне димензије лидерства Јелене Анжујске као међусобно повезан систем деловања, у којем политички утицај, социјална брига и образовна улога функционишу као комплементарни облици ауторитета. За разлику од класичних модела лидерства који се заснивају на формалној власти, овај модел указује на значај симболичке моћи и моралне легитимације у предмодерним друштвима.

Посебна вредност модела огледа се у чињеници да се све три димензије конвергирају у домену култа и културног памћења, где се индивидуално деловање трансформише у трајни културни образац. У том смислу, лидерство Јелене Анжујске не завршава се у историјском тренутку, већ наставља да делује кроз механизме симболичке репродукције, што га чини релевантним и за савремене теоријске интерпретације ауторитета.

Предложени концептуални модел указује на то да је женско лидерство у средњем веку функционисало као интегративни систем друштвеног утицаја, у којем се различите праксе – политичке, социјалне и образовне – узајамно оснажују и трансформишу у трајни облик културног ауторитета.

Политички утицај Јелене Анжујске није био артикулисан кроз формалну власт, већ кроз посредничку и саветодавну улогу, која је деловала као фактор стабилизације друштвених и династичких односа. Њена моћ није почивала на принуди, већ на признању, што је чини примером симболичког ауторитета који је, иако мање видљив, био изузетно делотворан. Тај облик „тихе власти” омогућава да се женско лидерство у средњем веку сагледа као активна и промишљена стратегија деловања, а не као маргинална појава.

Посебно значајну димензију тог лидерства чини брига о сиромашнима и маргинализованима. Милосрђе, како је показано, не представља искључиво приватну пoboжност, већ јавну праксу која производи поверење и социјалну кохезију. У контексту слабо развијених институција социјалне заштите, овакво деловање имало је изразито политички и културни значај. Социјална брига Јелене Анжујске може се, стога, разумети као облик јавне одговорности који доприноси изградњи њеног ауторитета и дугорочној стабилности заједнице.

Још један кључни аспект њеног лидерства огледа се у образовној улози и васпитању девојака. Иако историјски извори не дозвољавају тврдње о институционално утемељеној „школи за девојке” у савременом смислу, они јасно сведоче о организованим и континуираним праксама васпитања које су превазилазиле оквир приватне побожности. Образовни ауторитет Јелене Анжујске није почивао на институцији, већ на личности и моралном легитимитету, што му је омогућило дугорочан друштвени утицај. У том смислу, образовање се јавља као стратегија друштвене трансформације „одоздо”, усмерена ка обликовању будућих носилаца културних и моралних вредности.

Посебну сложеност анализи женског лидерства даје питање култа и културног памћења. У српском културном простору, личност Јелене Анжујске трансформи-

сана је кроз хагиографску традицију у модел светости, при чему се њено друштвено и политичко деловање преводи у језик духовне врлине. Ова трансформација не поништава њено лидерство, већ га стабилизује и чини трајним, омогућавајући да ауторитет појединца буде интегрисан у колективни идентитет заједнице. Како показује теоријски оквир културног памћења, култ функционише као механизам селекције и интерпретације прошлости, у којем се одређени облици деловања препознају као вредни трајног памћења (Асман).

Компаративна анализа са француским контекстом додатно осветљава специфичност српског модела женског ауторитета. Док у Србији Јелена Анжујска постаје фигура култа и духовног поштовања, у Француској она остаје превасходно историјска и династичка личност, без развоја религијске рецепције. Ова разлика не указује на супериорност једног модела над другим, већ на различите културне механизме памћења и легитимације женског лидерства. Управо тај раскорак омогућава да се женски ауторитет сагледа као културно условљена категорија, чији облици и значења зависе од ширих друштвених и религијских оквира.

У целини посматрано, Јелена Анжујска се може разумети као сложен модел женског лидерства у средњовековном контексту, у којем се политички утицај, социјална брига и образовна делатност преплићу и међусобно оснажују. Њен пример показује да женско лидерство није било искључиво изузетак или маргина средњовековног друштва, већ један од могућих облика делотворне друштвене моћи. Истовремено, начин на који је њено деловање интегрисано у културно памћење указује на значај интерпретативних оквира кроз које заједнице обликују своје разумевање прошлости.

У том смислу, истраживање женског лидерства на примеру Јелене Анжујске не представља само допринос историји средњег века, већ и подстицај за савремене расправе о односу између власти, ауторитета и културног памћења. Анализа показује да су облици друштвене промене често настајали управо у просторима који нису били формално дефинисани као политички, али су кроз своју моралну, социјалну и образовну димензију остављали дубоке и трајне последице.

Ипак, неопходно је имати у виду да су извори ограничени и хагиографски обликовани, те да свака реконструкција њеног деловања остаје делимично условљена природом самих извора.

Стога, пример Јелене Анжујске не представља само историјску илустрацију, већ аналитички модел који омогућава преиспитивање доминантних теоријских оквира лидерства, нарочито у контексту родно условљених облика друштвене моћи.

Слични облици посредничког и моралног ауторитета могу се уочити и код других средњовековних владарки, што указује да Јелена Анжујска није изолован пример, већ део ширег модела женског деловања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Асман, Ј. (2011) *Културно памћење: писмо, сећање и политички идентитети у раним високим културама*, Београд: XX век, стр. 45–62.
- Благојевић, М. (1999) *Држава Немањина и српско друштво*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 112–130.
- Бурдије, П. (1999) *Симболичка моћ*, Београд: Clio, стр. 21–38.
- Brzozowska, Z. (2014) *The Latin Queen on the Throne of 13th Century Serbia*, Warsaw: Institute of History, Polish Academy of Sciences, стр. 55–78.
- Данило II. Живот краљице Јелене, у: *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Трифуновић, Ђ. (1970), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 123–141.
- Hélène, reine de Serbie (v. 1245–1314), у: *Relations franco-serbes au Moyen Âge*, приредили Durand, J. и Martin, A. (2012), Paris: Institut d'études slaves, стр. 77–95.
- Le pouvoir féminin au Moyen Âge, у: *Figures féminines du pouvoir*, приредиле Stafford, P. и de Gendt, A.-M. (2007), Paris: Presses universitaires de France, стр. 11–29.
- Марјановић-Душанић, С. (2007) *Светлост и власт: култи светлих владара у средњовековној Србији*, Београд: Clio, стр. 201–225.
- Scott, J. W. (1986) Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *The American Historical Review* бр. 5, Washington: American Historical Association, стр. 1053–1075.
- Тодић, Б. (2006) Житије краљице Јелене између хагиографије и историје, *Зборник радова Византолошког института* бр. 43, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 189–205.
- Трговчевић, Љ. (2014) *Историја жена у Србији: моћност и ограничења једног израживачког поља*, Београд: Институт за новију историју Србије, стр. 17–35.
- Ђирковић, С. (1995) *Срби у средњем веку*, Београд: Просвета, стр. 89–104.

Olja M. Arsenijević and Tatjana Jovanović

Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić, Kosovo and Metohija;
Faculty of Engineering Management

WOMEN'S LEADERSHIP AND AUTHORITY

JELENA OF ANJOU BETWEEN POLITICAL INFLUENCE, CARE AND CULT

Abstract: This article examines the model of women's leadership and authority in the medieval context through the case of Jelena of Anjou, a Serbian medieval queen whose influence extended beyond formal political power. Drawing on

primary historical sources, particularly hagiographic texts, as well as relevant Serbian and international historiography, the article challenges traditional interpretations that confine women's roles in premodern societies to the private or exclusively devotional sphere. Instead, women's leadership is approached as a form of authority grounded in moral legitimacy, social responsibility, and long-term cultural impact. The analysis focuses on three key dimensions of Jelena of Anjou's activity: political influence exercised without formal authority, care for the poor and marginalized as a form of public authority, and the education and upbringing of girls as a long-term social and cultural strategy. Particular attention is given to the process through which a historical figure is transformed into an object of cult, as well as to the mechanisms of cultural memory that ensured the durability of Jelena's authority within the Serbian cultural space. The article examines how hagiographic discourse translates social and political action into the language of spiritual virtues, thereby stabilizing and legitimizing women's authority across generations. By applying theoretical perspectives from cultural studies and memory studies, the article demonstrates that the cult of Jelena of Anjou should be understood not only as a religious phenomenon, but also as a cultural mechanism that integrates women's leadership into collective memory. A comparative analysis of the reception of Jelena of Anjou in Serbia and France further highlights the culturally conditioned nature of women's authority: while Serbian tradition incorporates her legacy into a framework of sanctity and cult, the French context largely preserves her image within historical and dynastic memory, without developing a religious cult. The article concludes that Jelena of Anjou represents a complex and effective model of women's leadership in the Middle Ages, whose significance transcends its historical context and offers valuable insights into the relationship between authority, gender and cultural memory.

Key words: *Jelena of Anjou, women's leadership, authority, cultural memory, cult, Middle Ages*